

Orosz László

Az én 1956-om

A forradalom kecskeméti eseményeiből aligha vonhattam volna ki magamat, nem kerülhettem el a megtorlást sem. Ismertek, számon tartottak, számítottak rám akkor is, amikor állást kellett foglalni, akkor is, amikor a forradalom leverése után példát kívántak statuálni.

Az alatt a nyolc esztendő alatt, amely 1948 ősze, tanári pályám kezdete, Kecskemétre kerülésem óta eltelt, elhalmoztak elismerésekkel, kitüntető megbízásokkal. Fél éve sem voltam még Kecskeméten, amikor a Katona József Társaság tagjává s egyszersmind ügyvezető alelnökévé választottak. 1949 nyarán megbíztak az általános iskolai szaktanítói tanfolyamon a magyar irodalom előadásával, őszén – alig több mint egy esztendei tanárság után – szakfelügyelővé neveztek ki. A gimnáziumból a magasabb fizetéssel járó szakérttségi tanfolyamra helyeztek át. Tanítottam a pártfunkcionáriusok gimnáziumi levelező tagozatán is. Rám bízták az Ismeretterjesztő Társulat (TTIT) megyei alakuló gyűlésének a vezetését, a megyei tagozat alelnökévé és az irodalmi szakosztály elnökévé választottak. Számos előadást tartottam, írásaim jelentek meg a helyi lapban, a *Kiskunság* című helyi folyóiratban és az Irodalomtörténeti Társaság folyóiratában, az *Irodalomtörténetben*. A *Bács Megyei Füzetek* 1. számaként jelent meg 1954-ben Katona Józsefről írott füzetem, ennek az átdolgozott változatát adták ki 1955-ben útmutatóként a TTIT előadói számára. 1956-ban a Magvető Kiadó megbízásából, sajtó alá rendeztem Kazinczy *Pályám emlékezete* című művét. 1955-ben „Kiváló tanár” kitüntetést kaptam. Beválasztottak a Hazafias Népfront megyei bizottságának a vezetőségébe.

Eközben azonban azt is tapasztalhattam, hogy nem tartanak a rendszer megbízható hívének. Amikor aspirantúrára jelentkeztem, azzal utasítottak vissza: „Nem volt Eötvös-kollégista úrifiúk számára szervezték ezt.” Baróti Dezső, a szegedi egyetem bölcsészeti karának dékánja 1954-ben azzal az ígérettel neveztetett ki kari titkárnak, hogy hamarosan áthelyeztet az irodalmi tanszékre: nem kerülhetett rá sor, a pártbizottság megakadályozta. Hiába pályáztam a pécsi pedagógiai főiskolára is. Súlyosabban érintett ezeknél, hogy 1950-ben mit sem tehettem, amikor egy igen kedves tanítványomat a minisztérium kizárta a tanulók közül. Azt talán már említenem sem érdemes, hogy 1950-ben kétszer tettek ki az albérleti szobámból: egyszer egy funkcionárius, majd egy szovjet tiszt kötözött a helyemre.

A politikától távol tartottam magamat. Amikor állást kínáltak a megyei művelődési osztályon, nem fogadtam el. Különféle továbbképzéseken kellett részt vennem, oktatókádér lettem, de nem emlékszem, hogy e minőségemben valamit is tettem volna. A szakfelügyeletről már 1951-ben leköszöntem. Két – véleményem szerint visszafogott hangú – cikket írtam az ideológia jármába fogott irodalomtanításról (1949-ben és 1956-ban), egyik sem jelent meg, csak 1992-ben közölte őket történelmi dokumentumként a szegedi egyetem Actája.

1956 tavaszán behívtak a városi pártbizottságra, felajánlották, hogy bevesznek a pártba. Nem kívántam belépni. „Nem ért egyet a szocializmussal?” – kérdezte az illetékes elvtársnő. „Azzal igen, azzal azonban nem, ahogy önök kívánják megvalósítani” – feleltem. Akkor ennek nem lett következménye. Annak is csak később, és gyaníthatóan, amit közel egy időben „műveltem”. A Népfrontba hívatlak. Iskolai órám lett volna, csak később akartam menni. Ragaszkodtak hozzá, hogy azonnal. Bosszantott, hogy semmibe veszik a munkámat, az elfoglaltságomat. A titkár valami jelentést kívánt velem átnézetni, nyelvileg kijavíttatni. „Én elvégzem a magam munkáját, ön is végezze el a magáét” – mondtam neki, s távoztam. Ha arra kért volna, hogy szabad időmben keressenem fel, még inkább, ha ő keresett volna fel kérésével, nem utasítottam volna vissza. Következmény? A letartóztatásom után ellenem felhozott legsúlyosabb, teljesen alaptalan vádat föltehetően a Népfrontban koholták.

A forradalmat megelőző eseményekről (az SZKP XX. kongresszusa, a Petőfi-kör vitái, Rákosi felmentése, Rajkék temetése) csak felületesen, újságból, rádióból értesültem. A történeteket egyrészt a diktatúra enyhülésének, másrészt a párton belüli személyi ellentétek megnyilvánulásának láttam. Gerőt nem becsültem többre Rákosinál, Rajk rehabilitálását – emlékezve belügyminiszterségére – nem az igazság érvényre jutásának, csak a Rákosival való leszámolás jelének láttam.

Október 2-án irodalmi ankét volt Kecskeméten a TTIT-ben Sánta Ferenc és Csoóri Sándor részvételével (a szintén meghívott Pándi Pál nem jött el). Én elnököltem. „Őszinte hangú, őszinte szavú, rég áhított beszélgetés volt ez” – írta másnap a *Népújság*. Letartóztatásom után azzal vádoltak, hogy egy kérdésre válaszolva tagadtam a szocialista realizmust, s ezzel szovjetellenes hangulatot keltettem. Arra is akadt tanú, aki szerint azt mondtam, oroszot csak azért tanítottam, mert kényszerítettek rá. Oroszt nem tanítottam, a szocreálnak pedig a gimnáziumi tankönyvben is szereplő zsdánovi meghatározását (pozitív hős, forradalmi romantika) kifogásoltam, említve, hogy az a szovjet irodalom java alkotásaira sem illik.

Nem nagyon emlékszem az 5-i értelmiségi ankétra, amelynek Erdei Ferenc és Mód Aladár volt az előadója. Jobban egy Erdeivel való szűkebb körű beszélgetésre a TTIT irodájában. Óvatos visszafogottsággal határolódott el a rendszertől, saját korábbi szerepvállalásától is.

Katona Piroska tanárnő kezdeményezte és szervezte meg, hogy fölmenjünk Budapestre Németh László *Galileijének* október 20-i bemutatójára. Nemcsak a dráma mondanivalója, hanem az előadás szüneteiben a lengyelországi eseményekről érkező hírek is ráhangoltak bennünket arra, ami három nap múlva kezdődött.

Csak 24-én reggel, a rádióból tudtam meg, hogy az előző délutáni tüntetés a fővárosban fegyveres összecsapásra vezetett. Először azt hittem, győzött a hatalom, az erőszak. Azután szinte óráról órára erősödött bennem, bennünk a bizakodás: az egyetemisták tüntetése győztes forradalomra vezethet.

A helyi lap 24-én különkiadásban közölte, hogy újraválasztották a Központi Vezetőséget és a Politikai Bizottságot, Nagy Imre lett a miniszterelnök. Felhívást tettek közzé a harcok beszüntetésére, statáriumot hirdettek. A 25-i számban Nagy Imre szózata jelent meg a magyar néphez, 26-án közölték: Kádár Jánost választották meg a Központi Vezetőség első titkárának. A személycserék azt látszottak bizonyítani, hogy a pártban felülkerekedett az ellenzék. De olyan gyanút is keltettek, hogy így akarják leszerelni a gyökeres változást kívánó ifjúságot meg támogatóját, az értelmiséget. Kecskeméten pedagógusok keresték fel a megyei művelődési osztály vezetőjét: továbbítsa a miniszterelnökhöz tiltakozásukat fiatalokúak statáriális bíróság elé állításával szemben. Az osztályvezető megtagadta kérésük teljesítését.

A kecskeméti harcokról nincs más emlékem, mint az, hogy ötéves kisfiunkat féltve a szoba védettnek vélt sarkába húzódtunk.

30-án fölkeresett volt kollégám, Madarász László, akkor a TTIT megyei titkára. Közölte, hogy a Népfront javaslatára a megyei Nemzeti Bizottság tagjává választottak: menjek a megyeházára az alakuló ülésre. Nem akartam menni. Valami olyat mondtam: „Egyétek meg magatok, amit főztetek!” Úgy értettem, hogy hibáikért, a kialakult helyzetért vállalják a felelősséget a párttagok. Végül katonai autó jött értem s vitt el az ülésre.

A bizottság már együtt ült. Mintegy tizenöten lehettek, Madarászon kívül a Kossuth-díjas növénynevesítőt, Mészöly Gyulát ismertem, és látásból még néhányukat. Úgy ítéltam, a többségük párttag, vagy a párt számára megbízható ember. Lehet, hogy engem is annak tartottak.

Arra kértek, hogy egy már megfogalmazott szöveget, ha szükséges, fogalmazási hibáit kijavítva, diktáljak le a szomszéd szobában a gépírónőnek. Lediktáltam. Ebből formálták később azt a vádat, hogy november 3-án olyan körlevelet fogalmaztam és diktáltam, amelyben párttagok letartóztatása szerepelt.

Közben a már megfogalmazott szöveg folytatásáról vitatkoztak. Nem álltam meg, hogy ebbe bele ne szóljak. Elmondtam, hogy a főtebb már említett ok miatt a pedagógusok bizalma megrendült az osztályvezetőben. Javasoltam, hogy a szovjet tisztai családok által kiürített lakásokat utalják ki rászorulóknak, mert úgy tudom, az veszi birtokba őket, aki tudomást szerez róluk. Abból, hogy tartsanak szabad választásokat, a szabad szó kihagyását javasoltam, mert ennek a jelentése az elmúlt években ellenkezőjére változott (Szabadság!, Szabad Nép, szabad szakszervezet stb.). Nem látom értelmét, hogy a szovjet csapatok kivonulását követeljük, amikor szemünk láttára vonulnak Dunaföldvár felé. Kérjünk inkább tájékoztatást a kormánytól, hogy tudtával és beleegyezésével-e. Javasoltam, hogy támogassuk a DISZ-től független ifjúsági szervezetek létrejöttét. Már nem emlékszem, elfogadták-e valamelyik javaslatomat, ellenük nem szóltak.

Később megbíztak, hogy a Bizottság részéről tartsam a kapcsolatot a *Petőfi Népe* címet fölvevett megyei napilap szerkesztőségével. Kétszer vagy háromszor

fölkerestem őket. Az akkori főszerkesztő letartóztatásom után azt állította, hogy én követeltem, jelentessenek meg egy ÁVH elleni cikket. (A terjesztésére már nem került sor, a nov. 4-i számba tették bele, én már csak a rendőrségen olvastam a letartóztatásom után.) A tanúként megidézett újságírók azt vallották, hogy a főszerkesztőtől akkor hallottak a cikk megjelentetésével kapcsolatos kívánságomról, amikor megkapták az idézést a tárgyalásomra.

Azt hiszem, november 1-jén alakult át a Nemzeti Bizottság Forradalmivá. A párttagok kimaradtak, új tagok léptek be. Dallos Ferenc, a megyei tanács elnöke helyett Magócsy Géza, a megyei bíróság elnökhelyettese lett az új vezető. Rendet, nyugalmat kívánt teremteni, szorgalmazta az üzemekben a munka fölvetését, eszközei azonban nem voltak ehhez. Egy munkásgyűlésre engem akart maga helyett elküldeni, mert megfenyegették. Nem vállaltam.

Nem tagadom: félttem. Attól tartottam, hogy a Szovjetunió nem enged, a Nyugat nem segít. A bizottsági tagság alól való fölmentésemet azért is kértem, mert visszavágytam az iskolába. A tanterem falai között szabadnak éreztem magamat a legsötétebb diktatúra alatt is. Legalább ezt a tanítási óra alatti szabadságot szerettem volna biztosítani. Nemcsak magamnak. 3-án még részt vettem egy diákgyűlésen. Több kollégával együtt rendre, nyugalomra igyekeztünk inteni a fiatalokat. Azzal búcsúztunk, hogy hétfőn (5-én) találkozunk az iskolában.

Mi történt eközben az iskolában? Talán október 31-én az igazgató, Szabó Adorján a megyei művelődési osztály vezetőjének az utasítására bizalmi szavazást kért önmaga ellen. Egyetlen szavazatnyi különbséggel nem kapott bizalmat. Háromtagú intézőbizottságot választottak: Szemerey Andort és Szóts Rudolfot, a két volt igazgatót meg engem. Fölkértük Szabó Adorjánt, hogy támogatásunkkal vezesse tovább az iskolát. Ellene semmi kifogást sem lehetett hozni azon kívül, hogy párttag volt. Később, november közepén megjelent a *Petőfi Népe*-ben az új párt, az MSZMP szervezőbizottságának a névsora, köztük Szabó Adorján neve. A következő számban tiltakozott: nemcsak a szervezőbizottságnak, az új pártnak sem tagja. Talán szintén október 31-én váltottuk le – két-két küldött minden iskolából – a városi művelődési osztály népszerűtlen vezetőjét, s választottuk helyére a volt tanfelügyelőt, Vágó Dezsőt. Megható volt, hogy „Isten nevében” vette át a tisztséget. Nem sokáig viselte. Szabó Adorján is csak 1957 nyaráig maradt a Katona Gimnázium igazgatója.

A november 4-i szovjet beavatkozásnak csak a durva módja ért meglepetés-ként. A konszolidáció némi reményét keltette, hogy nem Rákosi vagy Gerő tért vissza, hanem a forradalom idején Nagy Imre szövetségeseinek mutatkozó Kádár. Eljutott később hozzám Bibó István tervezete a kompromisszumos megoldásra, hallottam arról is, hogy egy fővárosi értelmiségi csoport Kodály Zoltánt javasolta államelnöknek. A *Petőfi Népe* november 24-i számában október 23-ra úgy emlékezett, mint új korszak kezdetére. Kádárék „forradalmi”-nak nevezték magukat, mintha az október 23-án kezdődött események, az akkori követelések örökösei volnának. November 26-án a kecskeméti pedagógusok gyűlésén 12 pontban foglaltuk össze követeléseinket, többek között az iskolai hitoktatást, a jogtalanul elbocsátott pedagógusok állásukba való visszahelyezését, a korábbi vasúti kedvezmény visszaállítását és a bérek javítását követeltük. A *Petőfi Népe* november

29-i száma egyetértett velünk, csak az anyagiak teljesítésére nem látott egyelőre lehetőséget.

Durva szavakkal támadta a pedagógusokat Kocher László, a megyei tanács elnökhelyettese; azt követelte, büntessék meg őket az „ellenforradalom” megindításáért. December 2-án pedagógus küldöttség járt Dallos Ferenc megyei elnöknél, Kocher leváltását kérve. Dallos – úgy emlékszem, már korábban – megkérdezte tőlem, vállalnám-e az elnökhelyetteséget. Nem vállaltam. Madarászt javasoltam, később valóban ő lett Kocher utóda.

Bibó említett tervezetétől, a Nagybudapesti Munkástanács megalakulásától, fővárosi értelmiségi csoportok, főként az Írószövetség állásfoglalásától ösztönözve december elején értelmiségi gyűlést akartunk rendezni. A kecskeméti származású, hazalátogató Révész László jogászprofesszor is biztatott erre bennünket. Szabadi Sándor református segédlelkész, volt Eötvös-kollégista, akivel baráti kapcsolatban voltam, ismertetett össze vele. Abból a sajtóban megjelent közleményből, hogy Nagy Imre társaival együtt „saját kérésére” távozott Romániába, arra következtettem, hogy nem indul ellene eljárás, idővel talán visszatérhet a politikai életbe is. (Sorsáról csak kivégzése után, 1958. június 17-én értesültem.) A gyűlés tervét közzeltük a megyei és városi tanácsi és pártszervekkel: ha nem is támogatták, nem is tiltották. Szükségesnek tartottuk, hogy engedélyt kérjünk a szovjet megszállóktól is. Egy oroszul tudó társammal (már nem emlékszem, kivel) elmentem a szovjet parancsnokságra. A bennünket fogadó tiszt telefonon felhívta a megyei pártbizottságot, s oroszul tudó társam szerint azt kérdezte, letartóztasson-e bennünket. Erre nem került sor, de érzékelve a helyzetet, lemondtuk a gyűlésről.

A decemberi sztrájk eredményességében nem bíztam, egy kijelentésemet azonban később vádként használták ellenem. Két kollégám tanúskodott, hogy szót emeltem mellette. Egy kolléganő aggályoskodására, hogy a sztrájkoló munkások nem kapnak bért, azt mondtam: ez most számukra nem anyagi kérdés. A sztrájk napján több diák nem jelent meg az iskolában, az én osztályom teljes létszámmal távol maradt. Azzal mégsem vádoltak, hogy én bírtam rá őket. Bizonyára nem akadt közöttük, akit rá tudtak volna venni arra, hogy – hamisan – ezt vallja. (Kollégáim között akadt, aki tanúskodott ellenem, tanítványaim között egy sem.)

Az egyre szigorodó intézkedések, különösen a rögtönítélő bírások bevezetése letörte a kibontakozásban való reménykedést. A november első napjaiban érzékelhető ellentétet, megosztottságot azonban megszüntette, vagy legalábbis háttérbe szorította az egyetemes reménytelenség. Újabb megosztottság abban mutatkozott, ahogy a nyugatiak, az ENSZ segítségének elmaradásáról vélekedtünk. A MUK-ban (márciusban újra kezdjük) kevesen hittek, leginkább talán a kormány, amely március 15-e előtt tömeges letartóztatást rendelt el. Annyira nem éreztem magamat fenyegetve, hogy a megyei pártbizottságon tiltakoztam pedagógusok „begyűjtése” ellen. Hamarosan elengedték őket, persze nem a tiltakozás hatására.

Egyes írók letartóztatása és súlyos ítélete (Déry Tibor, Háy Gyula, Zelk Zoltán) éles ellentétben állt a korábban ellenségnek tartott Németh László és Szabó Lőrinc

Kossuth-díjával. Titokban terjedt Illyés Gyula *Egy mondata* és Tamási Áron *Gond és hitvallása*, sérelem őket nem érte, csak azokat, akiknél megtalálták ezeket.

A tanítás megnyugtató volt. Kedves osztályom volt az, amely júniusban szép sikerrel érettségizett, hasonlóképpen szerettem az ez évben harmadikos orosz tagozatú, iskolánkban első koedukált osztályt. (Nemcsak nekem, nekik is rosszul esett, hogy 1958 májusában a tablójukra nem tehettem rá az arcképeimet.) A városban egy irodalmi sorozatban Tolsztojról és Dosztojevszkijről tartottam előadást. Kritikát írtam Németh László 1956-ban megjelent *Égető Eszter* című regényéről (az Irodalomtörténet 1957. évi 3. száma közölte, amikor már börtönben voltam).

Csak június végén, az iskolai év befejezése után éreztem, hogy a proskribáltak listájára kerülhetek. Áthelyeztek a Bányai Júlia Gimnáziumba, s ott az igazgató közölte, hogy magyart nem, csak latint taníthatok. Feleségemet ugyanakkor a tanítónőképzőből általános iskolába helyezték. Rosszabbul járt két kollégám, Szóts Rudolf és Tóth László: őket „népgazdasági érdekből” tanyai iskolába távolították el.

Egy számomra korábban ismeretlen ember figyelmeztetett, hogy letartóztatásomra készülnek. Dallos Ferenc segítségére számítottam. Távollétében a felesége fogadott, azt ígérte, hogy a férje kiáll mellettem. Július 14-én nyugtalan hangulatban utaztam Csépára anyám és akkor nála lakó nagyanyám meglátogatására. Még akkor éjjel utánam jöttek a rendőrök Kecskemérről. Otthon kerestek, a feleségemtől tudták meg, hogy hol vagyok. Amíg vissza nem hoztak Kecskemétre, lakásunk környékét fényszórózták. Házkutatást is tartottak, bár azt hiszem, maguk is tudták, hogy nem találnak semmit. Amikor Csépán letartóztattak, megkérdezték, van-e nálam fegyver. Belenyugodtak, hogy nincsen.

Fizikailag nem bántottak egész rabságom alatt, csak gúnyolódtak velem. Akadt, aki részéről rokonszenvet is tapasztaltam.

Nagy letartóztatási hullám esett a július 15-ére virradó éjszakára. A zárkában, ahova kerültem, ismerőst is találtam: egyik volt tanítványom „horthysta” katonatiszt édesapját. Volt tanítvány a rendőrök közt is akadt. Később ő lett a kihallgatóm.

Kezdetben többen „foglalkoztak” velem. Nemcsak mondataimat elferdítő, hanem teljesen alaptalan vádak is nekem szögeztek. Nem tudtam őket rávenni, hogy hallgassák meg azokat, akik tisztázhattak volna. Kérdezgettek másokról is. E kérdésekre nem is akartam, többnyire nem is tudtam volna válaszolni. Különösen érdekelte őket Dallos Ferencsel való kapcsolatam. Bizonyára valóban szót emelt érdekemben. Csak mostanában gondolkodtam azon, mi kelthette fel jóindulatú érdeklődését irántam. Talán az, hogy megtudta: Eötvös-kollégista voltam én is, mint Dallos György, az ő 1956 januárjában elhunyt bátyja. Érdemes lett volna ezt említenem, ha akkor eszembe jutott volna? Mit tudhattak kihallgatóim az Eötvös Collegiumról? Tájékozottságuk különben is igen hiányos volt. Mikor egyikük azzal vádolt, hogy Bibó Lajos műveit terjesztettem, nem álltam meg, hogy ki ne javítsam: nem Lajos, hanem István. Írásbeli vallomásumat volt tanítványom így minősítette: „Tanár úr, ez a dolgozat elégtelen.” Ezt nem annyira bántónak, mint inkább szellemesnek találtam. Jó néhány éve én voltam kénytelen elégtelent írni az ő latindolgozatára.

Két hét múlva több társammal a tököli internálótáborba vittek. A kísérő pufajkásoknak csak a beszéde volt durva, a parancsnok, Ferenczi százados beszéde is emberséges. Megérkezésünk után tudtuk meg, hogy a más megyékből érkezett internáltakat kísérőik „búcsúzásul” megverték.

Hatalmas teremben helyeztek el bennünket, összekeverve más megyeiekkel. Emeletes ágyakkal határolt „lakrészünk” csak mosdóba meg WC-re menet hagyhattuk el (mindkét helyen hosszan kellett várakoznunk), továbbá udvari torna alkalmából. Én orvoshoz is jártam, ekcémás fületem már a rendőrségen is kezelték. Az a rémhír járta, hogy azért hoztak bennünket a Duna mellé, mert hajón visznek a Szovjetunióba. Ezt nem hittem.

Egy délután az irodába hívtak. Egy Kecskemétről érkezett rendőrtiszt besúgásra akart rávenni. Nem vállaltam. Aláíratva, hogy erről soha senkinek nem beszélek.

Úgy emlékszem, hogy augusztus 20-án hoztak vissza többedmagammal Kecskemétre. Útközben néhány szovjet katonát látva arra gondoltam, nekik sem könnyebb, mint nekünk: ők sem szabadok.

Október 6-áig a rendőrség fogdájában tartottak: időnként kihallgattak, eredménytelenül. Volt úgy, hogy a zárkában egyedül voltam; olyankor fel-alá sétálva verseket mondtam magamban. Naponta kb. tíz percre kiengedtek egy kis zárt udvarra sétálni. Egyik alkalommal Katona Piroska szólott (suttogott) ki egy oda nyíló ablakból. Volt úgy, hogy hárman voltunk: egy szerb fiú, egy szerbül tudó középkorú férfi meg én. A szerb sokat kérdezgetett, talán besúgó volt. Egy alkalommal a fogdába látogató megyei főügyész fasisztának nevezett. A szerb megkérdezte, valóban az vagyok-e. Nem álltam meg a választ: „Ez az ember azt sem tudja, kik voltak a fasiszták.”

Mielőtt átadtak az ügyészségnek, átvittek a börtönbe, Virág főhadnagy (volt tanítványom) közölte velem, hogy ellenem a BHÖ I/1. pontja szerinti vádat javasolják: büntetése halál, életfogytig vagy tizenöt évig tartó börtön. Megkérdeztem, mire alapítják ezt a vádat. „Már október 2-án tagadta a szocialista realizmust, ezzel szovjetellenes hangulatot keltett, s így Kecskeméten kezdeményezte az ellenforradalmat.” Megkönnyebbülve kérdeztem, szerinte milyen ítéletre számíthatok. „Elítélik egy évre, vagy annyira, amennyit előzetesben tölt, megdicsérni nem fogják.” Azt hiszem, kitűnik ebből, hogy a vád megalapozatlanságával tisztában voltak az illetékesek, s előre tudták az ítéletet is.

Személyautóval, a városban hosszan tekeregve vittek át a néhány percnnyire fekvő megyei börtönbe. A félegyházi művelődési házat vezető színész volt az útitársam, állítólag azzal vádolták, hogy elszavalta a *Nemzeti dalt*. (Volt olyan vádirat, amelyben az szerepelt, hogy a *Nemzeti dalt* is, a *Talpra magyart* is elszavalta a vádlott.)

A börtön zsúfoltabb, de barátságosabb volt, mint a rendőrségi fogda. A zsúfoltság lassan-lassan megszűnt, végül már csak négyen voltunk a négyágyas cellában: egy bajai főorvos, egy bajai jogtanácsos, Magócsy Géza, korábban a megyei bíróság elnökhelyettese, a forradalom utolsó napjaiban a megyei forradalmi bizottság elnöke és én. Egyikünk sem volt különösebben közlékeny, beszédes, de jól kijöttünk egymással. Az egyik börtönőr a doktor urak zárkájának nevezte a

miénket, s arra is célzott, hogy fogva tartásunkat méltánytalannak, igazságtalannak tartja. Magócsy megírta az egyik általa elítélt rab fellebbezését, a bajai orvos az egyik smasszer szemét kezelte. Olvasgattunk: a börtön könyvtára ugyan nem valami színvonalas választékot kínált, de a könyvtáros (a később tíz évre ítélt kunszentmiklósi tanár, történelem-szakfelügyelő, Csikesz Ferenc) igyekezett viszonylag jobb könyvekkel ellátni bennünket. Az ügyész később megengedte, hogy a feleségem angol nyelvkönyvet adjon be számomra, a börtönben tartott karácsonyi könyvvásáron német novellagyűjteményt vásároltam. Az ügyész, Deák András igyekezett rendesnek mutatkozni: lehetővé tette, hogy az irodájában a feleségemmel négy szemközt találkozzam, arra azonban hiába próbáltam rávenni, hogy vizsgálja ki alaposan az ellenem felhozott vádakát.

Januárban magas lázzal a betegszobába kerültem. Az ismerős börtönorvos, Csorba Sándor gondoskodott rólam, segített a betegszobában borogatásokkal ellátó rabtársam, Kardos János bíró is. Kiküldtek felülvizsgálatra az SZTK-ba a szintén ismerős Domján Lajoshoz. Értesítette a feleségemet, s mikor jó óra múlva a folyosón várakozó börtönőr megkérdezte, sikerült-e találkoznom a feleségemmel, nyugodtan válaszoltam, hogy sikerült.

Persze korántsem volt minden ennyire derűs. Még novemberben fölkeresett egy rendőrtiszt, a decemberi gyűlés előkészületeiről faggatott, s azzal fenyegetett, ez lesz ellenem a legsúlyosabb vád, Virág azért nem tért ki erre, mert menteni akarta volt tanárát. Azután, ki tudja, miért, kinek a közbenjárására, erről az ügyről később nem esett szó. Aggasztott bennünket a súlyos ítéletek híre, engem főként az, mihez tudok kezdeni, ha kiszabadulok ítélettel megbélyegezve. Ügyvédem, Szendrő József önként és honorárium nélkül vállalta a védelmemet. Többször kérte, hogy helyezzenek szabadlábba, de hiába: a „várható súlyos ítéletre” hivatkozva mindig megtagadták.

Márciusban kaptam meg a vádiratot s az idézést a 18–19-i tárgyalásra. Az idősebb őr, aki kísért, elővette a bilincset, azután megkérdezte, mi a foglalkozásom, s mikor mondtam, hogy tanár, eltette. Kellemetlen meglepetésként ért, hogy zárt tárgyalást rendeltek el. Csak utólag jöttem rá, hogy ennek az volt az oka: tudták, hogy az ellenem felhozott vádak látványosan dőlnek majd meg. Feleségem igazgatója, Bakos István engedélyt kapott rá, hogy a megyei művelődési osztály megbízásából részt vegyen a tárgyaláson. Felháborodott a hamis tanúskodása mellett makacsul kitartó Kancsár Sándorné viselkedésén, állítólag a szünetben azt kérte a tárgyalást vezető bírótól, a hamis tanút tartóztassa le, engem pedig engedjen szabadon. Hálás lehetek a Kancsárné által megnevezett gépíróőrnék, Szabó Ferencnének, akit nyilván nem lehetett rávenni, hogy azt vallja: november 3-án letartóztatásokra utasító körlevelet diktáltam neki. Szabóné behozta annak a szövegnek a másolatát, amelyet október 30-án diktáltam, Mészöly Gyula pedig igazolta, hogy az már előzőleg megfogalmazott szöveg volt. Derűs színfoltként említem, hogy amikor Mészöly Gyulát szólították tanúskodni, bejőve odalépett hozzám, kezét fogott velem, s leült mellém a vádlottak padjára. Utólag azt mondta: úgy érezte, ha én ott ülök, neki is ott a helye. A Virágtól említett vádat, a szocreal tagadását a tárgyaláson az ügyész visszavonta: „Egy irodalmi irányzatról való vélekedés nem képezi bűncselekmény tárgyát.”

Azt hittem, szabadulok. Nem így történt. Valaki a terhemre közbeavatkozott: a tárgyalást elnapolták „a vád kiegészítése” végett, engem pedig más zárkába helyeztek, hogy ne beszélhessek össze az egyébként tanúként már kihallgatott Magócsy Gézával. Abban a nagy cellában, ahova áthelyeztek, talán húszan is voltunk, számomra ismeretlen emberek. Érthető, hogy bizalmatlanul fogadtak: miért tettek oda?

A március 31-i tárgyaláson nem került sor a vád kiegészítésére. Az április 1-jeire egy mogorva őr kísért, megbilincselve. A bilincset az ügyész utasítására sem akarta levenni a kezemről, pedig már csak az ítélet felolvasására került sor: 8 és fél hónapi előzetes letartóztatás után 8 hónap izgatásért. Elengedtek, a börtön kapujában nemcsak a feleségem várt, hanem négy kollégám is: Szemerey Andor, Szóts Rudolf, Tóth László, Mester Barna.

A megyei főügyész eltérő minősítés miatt súlyosbításért, mi az ügyvéddel fölmentésért fellebbeztünk. A Legfelsőbb Bíróság szeptember 8-án tárgyalta a fellebbezéseket: a minősítést (izgatás) és a 8 hónapot helybenhagyta, de a letöltött büntetést – szokatlan módon – három évi próbaidőre fölfüggesztette.

Megkönnyebbülés? Mi lesz ezután? Visszakerülök-e az állásomba? A megyei művelődési osztály letartóztatásom napján fegyelmet indított ellenem, 1957. szeptember 16-án állásomból elbocsátott. A Bányaiban július közepéig járó fizetésemet előbb kifizették a feleségemnek, majd visszafizették vele. Munkakönyvembe sem a Bányaiba való áthelyezésem, sem szeptemberi elbocsátásomat nem írták be, hanem azt, hogy 1958. május 11-én bocsátottak el a Katonából. Kértem elmaradt fizetésemnek legalább az 50 százalékát. Választ sem kaptam. Kértem, hogy az egyeztető bizottság a jogerős ítélet után tárgyalja az elbocsátás ellen beadott fellebbezésem. Erre 1958. november 14-én kerül sor. Elbocsátásomat hatálytalanították, alacsonyabb, általános iskolai tanári munkakörbe soroltak az 1958–59-i tanév végéig. A művelődési osztály nem fellebbezett, egyszerűen nem vette tudomásul ezt a döntést. Fölkerestem Molnár Frigyest, a megyei pártbizottság új első titkárát, korábbi pedagógust, s megkérdeztem tőle, elhelyezkedjem-e fizikai munkásként. Azt felelte: Ne! (A felesége tagja volt az egyeztető bizottságnak.)

Bátrabban segítettek a fővárosiak. Nagy Miklós, Eötvös-kollégiumi szobatársam, irodalomtörténész, egyetemi oktató sokat tett értem. Ortutaynál kevés sikerrel járt, Bóka Lászlót és Szauder Józsefet azonban rávette, hogy irodalomtörténeti munkámat méltató írást adjanak a bíróság előtti felhasználásra. Az Akadémiai Kiadó még a jogerős ítélet előtt szerződést kötött velem, Nagy Miklós javaslatára, Jókai-regények kritikai kiadására, az Akadémiai Könyvtár, Bóka javaslatára, az Ady-bibliográfia készítésében való részvételre. Eötvös-kollégista évfolyamtársam, Simó Jenő, akkor az Európa Kiadó igazgatója német regényeket lektoráltatott velem. Vargha Kálmán, egyetemi évfolyamtársam, az *Irodalomtörténet* szerkesztője, miután fogva tartásom idején megjelentette kritikámat az *Égető Eszterről*, hosszabb tanulmányt közölt tőlem a történetíró Katona Józsefről. Volt kecskeméti tanártársam, Dankó Imre, akkor a gyulai múzeum igazgatója, Pálffy Albertről íratott és jelentetett meg tőlem egy füzetet.

Mivel a kritikai kiadásokhoz meg a bibliográfiához Széchényi könyvtári kutatásra volt szükség, s mivel Kecskeméten nem kaptam állást, 1958 őszén néhány

hónapot a fővárosban töltöttem, feleségem nagybátyjánál lakva. 1959 elején a helyi újságban olvastam, hogy a Béke téri iskolában adminisztrátort keresnek. Pályáztam. A megyei művelődési osztály akkori vezetője, Barabás János kinevezésemre ráírta: „További intézkedésig ideiglenesnek tekintendő”. Nem tudom, attól tartott-e, hogy a párt nem járul hozzá a kinevezésemhez, vagy azt latolgatta, nem kellene-e mégis tanárként foglalkoztatni.

A Béke téren szeretettel fogadtak, nemcsak régi ismerőseim, mindenk előtt Karátsony Kálmán igazgató, hanem azok is, akiket akkor ismertem meg. Többször fizetésemelést kaptam azzal a megokolással, hogy az iskolai adminisztrátorok közül nekem van legmagasabb iskolai végzettségem. (Persze a fizetésem így is jóval kevesebb volt a tanárinál.) Az Akadémia Irodalomtörténeti Intézetének kérésére kutatónapot is kaptam. Az adminisztrátori munka nem volt megerőltető: rendeztem közben az iskola könyvtárát, s jutott időm arra is, hogy délutánonként irodalomtörténeti munkámmal foglalkozzam.

Arra a többször megismételt kérésemre, hogy az egyeztető bizottság határozata szerint helyezzenek tanári állásba, nem kaptam választ. Madarász László, akkor már a megyei tanács elnökhelyettese, talán azért, mert jobbnak látta, ha távozom a megyéből, Dabason próbált számomra könyvtárosi állást szerezni. Oda is, a pápai mezőgazdasági technikumba is sikertelenül pályáztam. 1960 novemberében azt kértem, hogy nevezzenek ki a Katona Gimnázium akkor szervezett könyvtárosi állásába. Waldapfer Eszter, az Országos Pedagógiai Könyvtár igazgatója szakmailag alkalmasnak talált, politikailag azonban nem. Bencédy Józsefnek, a minisztérium középiskolai osztálya vezetőjének, volt Eötvös-kollégiumi „családapámnak” a segítségét kértem. Vállalta értem a politikai felelősséget, így megkaphattam az állást.

A megyei illetékesek közölték velem, hogy rendezhetem, leltározhatom, katalogizálhatom a könyveket, kölcsönzést azonban nem folytathatok, a tanulókkal nem érintkezhetem. Ekkor jelent meg – váratlanul – egy bizonyos Kőrösi elvtárs a megyei pártbizottságról, s kijelentette, hogy teljes jogú tanárként irányíthatom a tanulók olvasását. (Valami olyat mondott: „Akinek mi megbocsátottunk, annak megbocsátottunk.”) Megbízólevelet kaptam arra is, hogy segítsem a város iskolai könyvtárainak munkáját.

A főállású iskolai könyvtárosok között több hozzám hasonló, félreállított tanár akadt. Különös jóindulatot tapasztaltam a szakfelügyelő, Károlyi Ágnes részéről. Tanácsára beiratkoztam levelező hallgatóként a budapesti egyetem könyvtár kiegészítő szakjára. Különösebb megerőltetés nélkül szereztem meg 1965-ben a könyvtáros diplomát. Ekkor már tanítottam, sőt osztályfőnök is voltam.

A megtorlás éveiben sok ember rokonszenvét éreztem: nem azért, amit tettem, hanem azért, amit elszenvedtem.

1971-ben Olaszországban jártunk. A vonaton egy tanár, megtudva, hogy magyarok vagyunk, elmondta: diákjai 56-ban az olasz trikolor színeit magyar sorrendben hordták, ezzel ünnepelték győztes forradalmunkat. „Győztes?” – kérdeztem – „mi másként éltük meg”. Egy kérdéssel felelt: „Eljöhettek volna Itáliába feleségével együtt 1956 előtt?”

(Ennyit akartunk?)